

بِسْمِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فقه المزارعة والمساقات  
از شرایع الاسلام با ترجمه فارسی

.....

مؤلف: مُحَقِّقُ الْحِلِّي (أبو القاسم نجم الدين جعفر بن حسن رحمته الله)  
مترجم: مهدي رحيمي

انتشارات چتر دانش

سرشناسه	: رحیمی، مهدی، ۱۳۶۴ -
عنوان قراردادی	: شرایع الاسلام فی مسائل الحلال والحرام . فارسی - عربی. برگزیده. شرح
عنوان و نام پدیدآور	: فقه المزارعه والمساقات از شرایع الاسلام با ترجمه فارسی / مولف محقق الحلی (ابوالقاسم نجم الدین جعفرین حسن رحمه الله)؛ مترجم [او شارح] مهدی رحیمی.
مشخصات نشر	: تهران: چتر دانش، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری	: ۳۱ ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۴۱۰-۱۸۴-۴
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
یادداشت	: کتاب حاضر شرح بخشی از کتاب «شرایع الاسلام فی مسائل الحلال والحرام» تألیف محقق حلی است.
موضوع	: محقق حلی، جعفرین حسن، ۶۰۲ - ۶۷۶ق. شرایع الاسلام فی مسائل الحلال والحرام -- نقد و تفسیر
موضوع	: فقه جعفری -- قرن ۷ق.
موضوع	: Islamic law, Ja'fari -- 13th century*
موضوع	: مزارعه
موضوع	: Contract for cultivation (Islamic law)*
موضوع	: مساقات
موضوع	: Mosapat (Islamic law)*
شناسه افزوده	: محقق حلی، جعفرین حسن، ۶۰۲ - ۶۷۶ق. شرایع الاسلام فی مسائل الحلال والحرام. برگزیده. شرح
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۶ ۴۰۴۲۳۴۵۵ ش ۳/م ۱۸۲/ب P
رده بندی دیویی	: ۲۹۷/۳۴۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۴۹۱۶۱۵۲

نام کتاب	: فقه المزارعة والمساقات از شرایع الاسلام با ترجمه فارسی
ناشر	: چتر دانش
مترجم	: مهدی رحیمی
نوبت و سال چاپ	: دوم - ۱۳۹۸
شمارگان	: ۱۰۰۰
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۴۱۰-۱۸۴-۴
قیمت	: ۳۰۰۰۰ تومان

فروشگاه مرکزی: تهران، میدان انقلاب، خمینبری جاوید (اردیبهشت شمالی)، پلاک ۸۸

تلفن مرکز پخش: ۶۶۴۹۲۳۲۷ - تلفن فروشگاه کتاب: ۶۶۴۰۲۳۵۳

پست الکترونیک: nashr.chatr@gmail.com

کلیه حقوق برای مؤلف و ناشر محفوظ است.

## سخن ناشر

رشته‌ی حقوق با تمام شاخه‌ها و گرایش‌هایش، به‌منزله‌ی یکی از پرطرفدارترین رشته‌های دانشگاهی کشور، تعداد فراوانی از دانشجویان علوم انسانی را به‌خود جلب کرده است؛ دانشجویانی که پس از تحصیل، وارد عرصه‌ی خدمت شده و در مناصب و جایگاه‌های گوناگون به ایفای وظیفه مشغول می‌شوند.

منابعی که در دانشکده‌های حقوق، مبنای کار قرار گرفته و تحصیل دانشجویان بر مدار آن‌ها قرار دارد، در واقع، مجموعه‌ی کتب و جزواتی هستند که طی سالیان متمادی چنان‌که باید تغییر نیافته و خود را با تحولات و نیازهای زمانه هماهنگ نکرده‌اند.

این، درحالی است که نیاز مبرم دانش‌پژوهان به مجموعه‌های پربار و سودمند، امری انکارناپذیر است. به‌این‌ترتیب، ضرورت تدوین کتب غنی و ارزشمند برای رفع نیازهای علمی دانشجویان رشته‌ی حقوق و نیز رشته‌های متأثر از آن، باید بیش از گذشته مورد توجه قرار گیرد؛ کتاب‌هایی که روزآمدی محتوای آنها از یک سو و تناسب آنها با نیاز دانش‌پژوهان از سوی دیگر، مورد توجه و لحاظ ناشر و نویسنده، قرار گرفته باشد.

**مؤسسه‌ی آموزش عالی آزاد چتر دانش**، در مقام مؤسسه‌ای پیشگام در امر نشر کتب آموزشی روزآمد و غنی، توانسته است گام‌های مؤثری در همراهی با دانشجویان رشته‌ی حقوق بردارد. این مؤسسه افتخار دارد که با بهره‌مندی از تجربیات فراوان خود و با رصد دقیق نیازهای علمی دانشجویان، به تولید آثاری همت‌گمارد که مهم‌ترین دستاورد آن‌ها، تسهیل آموزش و تسریع یادگیری پژوهندگان باشد. انتشارات چتر دانش امیدوار است با ارائه‌ی خدمات درخشان، شایستگی‌های خود را در این حوزه‌ی علمی بیش از پیش به منصفی ظهور برساند.

**فرزاد دانشور**

مدیر مسئول انتشارات چتر دانش

## فهرست

۵.....	مقدمه
۶.....	کتاب مزارعه و مساقات
۶.....	مزارعه
۷.....	شروط مزارعه
۱۴.....	احکام مزارعه
۱۸.....	مساقات
۱۸.....	عقد و صیغه و المساقات
۱۹.....	درباره آنچه مساقات بر آن واقع می شود
۲۰.....	مدت مساقات
۲۱.....	عمل مساقات
۲۳.....	محصول
۲۵.....	احکام مساقات

## مقدمه مترجم

الحمد لله رب العالمين و الصلاة والسلام على خير خلقه و أشرف بريته محمد المصطفى و آله الطيبين الطاهرين و لعنة الله على اعدائهم الى يوم الدين

این کتاب ترجمه و شرحی در تبیین کتاب شرائع الاسلام تألیف جعفر بن حسن محقق حلی است. مرحوم محقق حلی از مشهورترین فقهای عصر خویش است و دارای عظمت و اعتبار خاص در میان مجتهدان می‌باشد، به حدی که وقتی کلمه «محقق» را بدون قرینه و نشانه‌ای در میان فقها ذکر کنند، شخصیت تحقیقی و علمی ایشان مورد نظر است.

محقق حلی فقه و اصول را در نزد پدرش حسن بن یحیی آموخت و از محضر فقهای مشهور حله، مانند ابن نما و سید فخار موسوی - شاگرد ابن ادریس حلی - بهره برد. محقق با یک واسطه شاگرد ابن زهره و ابن ادریس حلی است و استاد علامه حلی بوده است.

مرحوم محقق در زمینه‌های منطق، کلام و ریاضیات و هیئت تبحر داشته است و خواجه نصیرالدین طوسی متکلم و ریاضی‌دان مشهور، با او در حله ملاقات کرده است و در جلسه درسش حضور یافته است. کتابهای محقق همچون معارج الاصول، تلخیص الفهرست، شرح نکت النهایه و معارج الاحکام و... مخصوصاً کتاب شرایع الاسلام همیشه مورد توجه طلاب است چرا که این کتاب مشتمل بر فتوای مشهور فقهای قدیم می‌باشد. و فقهای بسیاری این کتاب را شرح کرده و یا حاشیه بر آن نوشته‌اند.

محقق حلی در سال ۶۷۶ ه.ق در سن ۷۴ سالگی بدرود حیات گفت و بدن مطهر ایشان را در جوار بارگاه امیرالمؤمنین (علیه السلام) به خاک سپردند. (و بنا به نقل علامه سید حسن صدر صاحب کتاب تأسیس الشیعه در حله به خاک سپردند).

کتاب حاضر متن و ترجمه بخش مزارعه و مساقات از کتاب شرایع الاسلام است که به صورت مستقل از دیگر بخش‌های این کتاب منتشر می‌گردد.

ما در این کتاب سعی کرده‌ایم که با شرح و آوردن مثالهای آسان، کلمات آن بزرگوار را تبیین نماییم تا موجب تسهیل طلاب و دانشجویان که قصد خواندن این کتاب ارزشمند را دارند، شود و خداوند را شاکرم که توفیق این امر را برای حقیر فراهم نمود.

در پایان از همه کسانی که بنده را در چاپ و نشر این مجموعه یاری رساندند کمال تشکر را دارم.

مهدي رحيمي  
اردیبهشت ۱۳۹۶

## کتاب المزارعة و المساقاة

### أما المزارعة

۱ أَمَّا الْمُزَارَعَةُ: فَهِيَ مُعَامَلَةٌ عَلَي الْأَرْضِ، بِحِصَّةٍ مِنْ حَاصِلِهَا.

وَ عِبَارَتُهَا أَنْ يَقُولَ: زَارَعْتُكَ أَوْ إِزْرَعُ هَذِهِ الْأَرْضَ، أَوْ سَلَّمْتُهَا إِلَيْكَ، وَ مَا جَرِي مَجْرَاهُ، مُدَّةً مَعْلُومَةً، بِحِصَّةٍ مُعَيَّنَةٍ مِنْ حَاصِلِهَا. وَ هُوَ عَقْدٌ لَازِمٌ لَا يَنْفَسِحُ إِلَّا بِالتَّقَايُلِ. وَ لَا يَبْطُلُ بِمَوْتِ أَحَدِ الْمُتَعَاقِدَيْنِ

## کتاب مزارعه و مساقات

### مزارعه

۱ مزارعه یعنی انجام کار بر روی زمین در مقابل دریافت سهمی از حاصل آن. وصیغهی عقد مزارعه به این صورت است که: (صاحب زمین به زارع می‌گوید): این زمین را به مزارعه به تو دادم، یا در این زمین زراعت کن؛ یا این زمین را به تو تسلیم کردم، و هر لفظی که بتواند جایگزین این الفاظ باشد (و معنا را برساند) در مدت معین، در مقابل سهمی از حاصل آن. و مزارعه عقدی لازم است که جز با اقاله (توافق طرفین بر فسخ آن) فسخ نمی‌شود و با مرگ یکی از دو طرف قرارداد، باطل نمی‌شود. (بنابراین اگر صاحب زمین بمیرد ورثه‌ی او جای او را می‌گیرند و اگر عامل بمیرد ورثه‌ی او می‌توانند به جای او کار کنند یا کسی را اجیر کنند که به جای او کار کند.)

وَ الْكَلَامُ: فِي شُرُوطِهَا وَ فِي أَحْكَامِهَا  
أَمَّا الشُّرُوطُ: فَثَلَاثَةٌ:

۲ الأَوَّلُ: أَنْ يَكُونَ النَّمَاءُ مُشَاعاً بَيْنَهُمَا تَسَاوياً فِيهِ أَوْ تَفَاضُلاً. فَلَوْ شَرَطَهُ أَحَدُهُمَا لَمْ يَصِحَّ. وَ كَذَا لَوْ اخْتَصَّ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا، بِنَوْعٍ مِنَ الزَّرْعِ دُونَ صَاحِبِهِ، كَأَنْ يَشْتَرِطَ أَحَدُهُمَا الْهَرَفَ وَ الْآخَرَ الْأَفْلَ، أَوْ مَا يُزْرَعُ عَلَيِ الْجَدَاوِلِ وَ الْآخَرَ مَا يُزْرَعُ فِي غَيْرِهَا.

۳ وَ لَوْ شَرَطَ أَحَدُهُمَا قَدَرًا مِنَ الْحَاصِلِ، وَ مَا زَادَ عَلَيْهِ بَيْنَهُمَا، لَمْ يَصِحَّ، لِجَوَازِ أَنْ لَا تَحْصُلَ الزِّيَادَةُ.

۴ أَمَّا لَوْ شَرَطَ أَحَدُهُمَا عَلَيِ الْآخَرِ شَيْئاً يَضْمَنُهُ لَهُ مِنْ غَيْرِ الْحَاصِلِ مُضَافًا إِلَيِ الْحِصَّةِ، قِيلَ: يَصِحُّ، وَ قِيلَ: يَبْطُلُ، وَ الْأَوَّلُ أَشْبَهُ.



## بحث در این باب در شروط و احکام مزارعه است.

### شروط مزارعه: سه شرط است:

۲ شرط اول: اینکه حاصل زمین بین صاحب زمین و زارع به صورت مُشاع تقسیم می‌شود. فرقی نمی‌کند که به طور مساوی شریک باشند (مثلاً هریک نصف محصول) و یا به صورت متفاوت شریک باشند (مثلاً به یکی دو سوم محصول و به دیگری یک سوم)؛ بنابراین اگر یکی از آن دو، شرط کند که همه‌ی محصول برای او باشد صحیح نیست. همچنین اگر یکی از آن دو، شرط کند که نوع خاصی از محصول (مثلاً برنج) برای او باشد و دیگری در این نوع محصول هیچ حقی نداشته باشد، (مثلاً دیگری فقط در سبزیجات سهم داشته باشد) جایز نیست، مثل اینکه شرط کند که برداشت اول برای یکی از آنها باشد و برداشت دوم برای نفر دیگر باشد؛ یا شرط کنند محصولی که در جاهای دیگر کشت می‌شود برای نفر دیگر باشد همه‌ی اینها جایز نیست.

۳ اگر یکی از آن دو، شرط کند که مقدار معینی از محصول (مثلاً پانصد کیلو) برای او باشد و باقی محصول هر چه بیشتر شد بین آنها تقسیم گردد، این شرط صحیح نیست، چرا که احتمال دارد بیش از آن مقدار تعیین شده حاصلی نباشد.

۴ أَمَّا لَوْ شَرَطَ أَحَدُهُمَا عَلَى الْآخَرِ شَيْئاً يَضْمَنُهُ لَهُ مِنْ غَيْرِ الْحَاصِلِ مُضَافاً إِلَى الْحِصَّةِ، قِيلَ: يَصِحُّ، وَ قِيلَ: يَبْطُلُ، وَ الْأَوَّلُ أَشْبَهُ.

۵ وَ تَكَرَّرَ: إِجَازَةُ الْأَرْضِ لِلزَّرَاعَةِ بِالْحِنْطَةِ أَوْ الشَّعِيرِ، مِمَّا يَخْرُجُ مِنْهَا، وَ الْمَنْعُ أَشْبَهُ. وَ أَنَّ يُؤَجَّرَهَا بِأَكْثَرِ مِمَّا اسْتَأْجَرَهَا بِهِ، إِلَّا أَنْ يُحَدِّثَ فِيهَا حَدَثاً أَوْ يُؤَجَّرَهَا بِجِنْسٍ غَيْرِهِ.



۴ اما اگر یکی از آنها بر دیگری شرط کند که علاوه بر سهم او از حاصل یک چیز دیگری غیر از محصول (مثلاً صد دینار پول نقد یا چند تکه پارچه و...) را برای او ضمانت کند یک نظر این است که: صحیح است، و نظر دیگر این است که: باطل است، اما نظر اول بهتر است.

۵ کراحت دارد: که زمین را برای زراعت گندم یا جو، از آن دانه‌هایی که از زمین می‌روید (در مقابل سهمی از همان گندم و جو) اجاره دهند و قول به حرمت آن نظر بهتری است. و کراحت دارد که زمین را به بیشتر از آنچه اجاره کرده است به کس دیگر اجاره دهد (مثلاً زمین را به صد دینار برای زراعت اجاره کرده و آن را به صد و بیست دینار به زارع دیگری اجاره دهد) مگر آنکه تغییری در آن زمین ایجاد کند (مثلاً در آن چاه بزند یا چاله‌های آن را پُر کند) و یا آن را به کشتی غیر از جنس آن کشتی که اجاره کرده، اجاره بدهد.



الثانی: تَعْيِينُ الْمُدَّةِ

۶ وَ إِذَا شَرَطَ مُدَّةً مُعَيَّنَةً بِالْأَيَّامِ أَوْ الْأَشْهُرِ، صَحَّ. وَ لَوْ اقْتَصَرَ عَلَيَّ تَعْيِينِ الْمَرْزُوعِ، مِنْ غَيْرِ ذِكْرِ الْمُدَّةِ، فَوَجَّهَانِ.

أَحَدُهُمَا يَصِحُّ، لِأَنَّ لِكُلِّ زَرْعٍ أَمَدًا، فَيَبْنِي عَلَيَّ الْعَادَةَ كَالْقِرَاضِ. وَ الْآخَرُ يَبْطُلُ، لِأَنَّهُ عَقْدٌ لَازِمٌ فَهُوَ كَالْإِجَارَةِ فَيُسْتَرْطُ فِيهِ تَعْيِينُ الْمُدَّةِ دَفْعًا لِلْغَرَرِ، لِأَنَّ أَمَدَ الزَّرْعِ غَيْرُ مَصْبُوطَةٍ، وَ هُوَ أَشْبَهُ.

۷ وَ لَوْ مَضَتْ الْمُدَّةُ وَ الزَّرْعُ بَاقٍ، كَانَ لِلْمَالِكِ إِزَالَتُهُ، عَلَيَّ الْأَشْبَهِ، سَوَاءً كَانَ بِسَبَبِ الزَّرْعِ كَالْتَفْرِيطِ أَوْ مِنْ قَبْلِ اللَّهِ سُبْحَانَهُ، كَتَأَخَّرِ الْمِيَاهِ أَوْ تَغْيِيرِ الْأَهْوِيَةِ



### شرط دوم: تعیین مدت

۶ اگر مدّت معینی از روزها یا ماهها را (در عقد مزارعه) شرط کند صحیح است و اگر به زمان برداشت زراعت کفایت کند و مدّت خاصی را ذکر نکند دو نظر در مسأله وجود دارد: یک نظر اینکه صحیح است، چرا که برای هر کشتی، سررسیدی وجود دارد، پس بنا را به همان مدّتی که در زراعت معمول است می‌گذارند مثل عقد مضاربه (که نیازی به تعیین مدت ندارد و بنا را بر عادت و روال عادی تجارت‌ها می‌گذارند) و نظر دیگر این است که: باطل است، چرا که مزارعه مثل عقد اجاره عقدی لازم است، (نه مثل مضاربه که عقدی جایز بود) بنابراین، تعیین مدّت در آن ضروری است تا ضرری (که ناشی از جهالت مدّت) است پیش نیاید، چرا که پایان زراعت منضبط و دقیق نیست، و این نظر دوم (که بطلان عقد باشد) نظر بهتری است.

۷ اگر مدّت مذکور در عقد (مثلاً سه ماه) پایان یافت و زراعت و محصول هنوز در زمین باقی بود مالک زمین می‌تواند آن را از بین ببرد، بنابر نظر صحیح‌تر، فرقی هم نمی‌کند که این (تأخیر در برداشت محصول) به خاطر خود زارع باشد مثلاً کوتاهی او و یا از جانب خداوند باشد مثل تأخیر در بارش باران یا تغییرات جوّی.

۸ وَإِنْ اتَّفَقَا عَلَى التَّيْقِينَةِ، جَازَ بَعْوَضٍ وَ غَيْرِهِ. لَكِنْ إِنْ شَرَطَ عَوَضًا إِفْتَقَرَ فِي لُزُومِهِ إِلَى تَعْيِينِ الْمُدَّةِ الزَّائِدَةِ.

۹ وَ لَوْ شَرَطَ فِي الْعَقْدِ تَأْخِيرَهُ إِنْ بَقِيَ بَعْدَ الْمُدَّةِ الْمُسْتَرْطَةِ، بَطَلَ الْعَقْدُ عَلَى الْقَوْلِ بِاشْتِرَاطِ تَقْدِيرِ الْمُدَّةِ. وَ لَوْ تَرَكَ الزَّرَاعَةَ حَتَّى انْقَضَتْ الْمُدَّةُ، لَزِمَهُ أُجْرَةُ الْمِثْلِ، وَ لَوْ كَانَ اسْتَأْجَرَهَا لَزِمَتْ الْأُجْرَةُ.

۱۰ النَّالِثُ: أَنْ تَكُونَ الْأَرْضُ مِمَّا يُمَكِّنُ الْإِنْتِفَاعَ بِهَا بِأَنْ يَكُونَ لَهَا مَاءٌ، إِمَّا مِنْ نَهْرٍ أَوْ بئرٍ أَوْ عَيْنٍ أَوْ مَصْنَعٍ.



۸ و اگر با هم توافق کردند که محصول در زمین باقی بماند، هم در قبال گرفتن عوض زیادی جایز است و هم به صورت مجانی جایز است. ولیکن اگر عوضی را تعیین کردند نیاز است که مشخص کنند محصول تا چه مدت دیگر بر روی زمین باقی خواهد ماند.

۹ و اگر در خود عقد مزارعه شرط کنند که اگر بعد از مدت تعیین شده محصول باقی بود، مدت تعیین شده به تأخیر بیفتد، در این صورت بنابر نظر کسانی که تعیین مدت را در عقد مزارعه شرط می‌دانستند، عقد باطل است. و اگر عامل زراعت را در این مدت ترک کند تا مدت تعیین شده سپری شود، باید اجرت المثل آن زمین را بدهد، و اگر آن زمین را اجاره کرده است (نه اینکه به عقد مزارعه گرفته باشد) باز باید اجرت آن را بپردازد.

#### شرط سوم:

۱۰ اینکه زمین از آن زمینهایی باشد که می‌توان از آن بهره‌برداری کرد؛ به این صورت که آب در آن باشد، فرقی نمی‌کند که آب نهر باشد یا آب چاه یا چشمه یا استخر.